

Milica RAĐENović

UDK 821.111.09 McEwan, I.-31:37

Fakultet za pravne i poslovne studije
 Bulevar oslobođenja 76, 21 102 Novi Sad, Srbija
 radjenovic.mi@gmail.com

Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 25. svibnja 2016.
 Prihvaćeno: 19. prosinca 2016.

MANIPULACIJA ODGOJEM I OBRAZOVANJEM U AUTORITARNOM DRUŠTVU PREMA ROMANU *DIJETE U VREMENU* IANA McEWANA

Sažetak

Ovaj rad bavi se ulogom odgoja i obrazovanja u autoritarnom društvu u McEwanovu romanu *Dijete u vremenu*. Manipulacijom odgoja i obrazovanja omogućuje se prikriveno zadiranje u intimu obitelji i slobode pojedinaca, prekrajanje društva i njegovih vrijednosti po željama i volji male skupine ljudi koja drži moć u svojim rukama. McEwan se koristi sveobuhvatnosti odgoja kao društvene pojave da bi nam dao savršen uvid u jedno društvo i njegove ideale. Odgoj ima ključnu ulogu u indoktrinaciji i u formiranju odnosa pojedinca prema autoritetu. Opisujući navodno sastavljanje priručnika za odgoj djece, koji je naručila Vlada, McEwan se bavi odnosima između sustava i pojedinca, između javnog i privatnog, individualne slobode i javnog interesa.

Ključne riječi: demokracija, indoktrinacija, obitelj, pojedinac, sustav

Uvod

Kako veliki kotač povijesti melje i utječe na sudbine svih ljudi, McEwan, kao sin vojnog lica, postao je svjestan još kao osmogodišnjak jer je za vrijeme Sueske krize bio u Libiji. Svi Britanci morali su otići u organizirane kampove zbog vlastite sigurnosti. Ian McEwan tada shvaća da politika nisu samo priče koje razmjenjuju odrasli ljudi, nego i događaji koji utječu na živote „običnih ljudi“ (Malcolm 2002: 1).

Dvije zbirke kratkih priča i prva dva romana, *Betonski vrt* (*The Cement Garden*) i *Utjeha stranaca* (*The Comfort of Strangers*), ne bave se društvom i njegovim problemima, nego poremećenim umovima i njihovim tjeskobnim svjetovima. Čitatelj biva uvučen u groteskne, intimne svjetove mračnih

McEwanovih likova, dok je širi kontekst na neki način zanemaren. Stoga su mnogi McEwana vidjeli isključivo kao pisca koji se bavi bolesnim umovima i čiji je cilj zaprepatiti svoje čitatelje (Haffenden 1985: 169). Drama *Igra oponašanja* (*The Imitation Game*), scenarij *Oračev ručak* (*The Ploughman's Lunch*) i tekst za oratorij *Ili možemo svi umrijeti* (*Or Shall We Die?*) najavljuju promjenu u temama kojima će se McEwan baviti u svom daljnjem radu.

Nakon okušavanja u različitim medijima, McEwan 1987. godine završava roman *Dijete u vremenu* (*The Child in Time*),¹ prvi roman u kojem se otvoreno bavi društvenim i političkim pitanjima i prvi roman čiji završetak pruža čitatelju nadu. Sa svojim sretnim krajem i s idejom o mogućnosti iskupljenja, *Dijete u vremenu* predstavlja prekretnicu u karijeri Iana McEwana (Malcolm 2002: 5). Radnja tog romana mnogo je složenija kada se usporedi s prethodna dva, nazivi lokacija gdje se odvija radnja jasno su predočeni, kao i imena i prezimena likova, a pozornost čitatelja ne odvlače opisi šokantnih scena nasilja ili incesta, tjelesnih izlučevina i neugodnih mirisa (Malcolm 2002: 90).

Radnja romana *Dijete u vremenu*, objavljenog 1987. godine, događa se u tada bliskoj budućnosti, krajem dvadesetoga stoljeća. Osnovna je tema gubitak i nadvladavanje gubitka. Stephenu Lewisu, jednog sasvim običnog dana, nepoznata osoba ukrade kćer usred supermarketa naočigled velikog broja ljudi. Dok pratimo Stephena kroz labirint osjećaja i nedefiniranih misli, sanjarenja i prisjećanja, McEwan nas vodi u malo drukčiju Britaniju, u zemlju u kojoj apsolutnu vlast i kontrolu ima Konzervativna stranka. Propadanje društva vidljivo je na svakom koraku. Cijeli svijet djeluje apsurdno i nerazumljivo. Tako, gurkanje dva igrača na Olimpijskim igrama može dovesti do izbijanja sveopćeg nasilja i potencijalnog nuklearnog rata (McEwan 1992: 41–43). U McEwanovu svijetu čak ni vremenski uvjeti nemaju smisla. Zbog užasno toplog vremena dolazi do restrikcija vode i uslijed suša pojedina dvorišta u predgrađima zabetonirana su i obojena u zeleno (McEwan 1992: 104). Suše smjenjuju iznenadne obilne kiše koje izazivaju poplave. Nijedan stručnjak ne može objasniti što se točno događa (McEwan 1992: 109). McEwanov svijet u *Djetetu u vremenu* nema mnogo smisla i pravila. Sve se čini nasumično, nepravedno i besmisleno, baš kao i nestanak male Kate. Pojedina zbuđeno pokušava pronaći centar i težište u svijetu koji se stalno mijenja bez upozorenja i najave, u svijetu u kojem nema jasno izraženog sustava vrijednosti, gdje vrijednosti koje se javno propagiraju nisu vrijednosti koje se njeguju u praksi. Pojedincu je potrebno osloboditi se neizvjesnosti i osjećaja nemoći, i

1 Budući da roman *Dijete u vremenu* nije preveden na hrvatski jezik, sve citate iz toga djela prevela je autorica rada.

iz tog razloga traga za autoritetom koji će mu pružiti zaštitu i sigurnost. Erich Fromm u *Bijegu od slobode* objašnjava čovjekovu potrebu da bude podčinjen, da se netko drugi brine o njemu, kao način da pojedinac stekne snagu koja mu nedostaje (Fromm 1986: 26, 98, 103).

Ono na što nam McEwan skreće pozornost je opasnost od apsolutne moći pojedinaca koji žele pod svoju vlast staviti sve, pa i način na koji će roditelji odgajati svoju djecu. *Dijete u vremenu* upozorava koliko opasno i učinkovito može biti namjerno degradiranje odgojno-obrazovnog sustava i stavljanje pod kontrolu najintimnijeg odnosa, odnosa između roditelja i njihove djece, ukazujući na dalekosežne posljedice takvog načina manipulacije.

Obrazovanje i društvo

Knjiga *Savršena dojenčad (Dream babies)* Christine Hardyment, koja je objavljena 1983. godine, inspirirala je McEwana da se posveti problematici odgajanja i obrazovanja djece. Christina Hardyment u svojoj knjizi bavi se priručnicima za odgajanje djece kroz povijest i njihovim različitim, ponekad i proturječnim savjetima. McEwana je nadahnula ideja da svako vrijeme ima svoja pravila o načinu na koji treba obrazovati i odgajati djecu i da upravo ti savjeti pružaju savršen uvid u duh jednog vremena i sliku toga društva. O vrijednostima i težnjama naše sredine najbolje govori to kako želimo odgajati svoje buduće nasljednike. Nezadovoljan političkom situacijom u Velikoj Britaniji osamdesetih godina prošloga stoljeća, McEwan shvaća da je „došlo vrijeme za još jedan priručnik za odgoj djece” (Noakes, Reynolds 2002: 11).

Problemi odgoja i obrazovanja aktualni su u svakom vremenu i društvu jer odgoj i obrazovanje ne podrazumijevaju samo prenošenje znanja i vrijednosti, nego igraju bitnu ulogu u rješavanju ekonomskih i političkih problema (Koković 1994: 47). Odgoj je širi pojam od obrazovanja i bez njega obrazovanje gubi pedagošku vrijednost (Koković 1994: 55). Svako društvo nameće svoj odgojni sustav i gotovo je nemoguće da se pojedinac izopći iz sustava i odgaja djecu po osobnim željama i principima. Običaji i ideje kojima se donekle svi moramo prilagoditi proizlaze iz društva i njegovih potreba. Da bi pojedinac mogao uspješno funkcionirati u okvirima svoje zajednice, mora biti svjestan običaja i ideja te sredine (Durkheim 1981: 36).

Proučavanjem odgoja, proučavamo ideale jedne zajednice, i intelektualne, i fizičke, pa i moralne (Durkheim 1981: 40). Da bismo u potpunosti razumjeli različite odgojne sustave kroz povijest neophodno je uzeti u obzir različite činitelje, kao što su politička situacija, religija, stupanj razvijenosti znanosti

i industrije itd. (Durkheim 1981: 37). McEwan se koristi sveobuhvatnosti odgoja kao društvene pojave da bi nam dao savršen uvid u jedno društvo i njegove ideale.

Obrazovanje je oduvijek bilo neraskidivo povezano s društvom, načinom njegova funkcioniranja. U *Sociologiji obrazovanja* Nenad Suzić objašnjava vezu između pojedinca, društva i obrazovanja:

... ličnost, društvo i obrazovanje međusobno su ovisni i uvjetovani. Bez konkretnih pojedinaca društvo je samo fikcija, ono ne bi moglo postojati. Bez obrazovanja društvo današnjice doživjelo bi potpuni kolaps za samo nekoliko godina. Ličnost bez društva ne bi imala humane dimenzije, a bez obrazovanja ostala bi necivilizirana. (Suzić 2003: 118)²

Obrazovanje je u svakom vremenu i društvu imalo svoju ulogu i težinu. Promatrajući obrazovanje kroz povijest, uočavamo da ono na početku nije bilo organizirano za većinu stanovništva, nego za male povlaštene grupe. Uslijed društvenih, ekonomskih i političkih promjena, obrazovanje dobiva sve veće značenje.

Jan Amos Komensky (1592. – 1670.) dao je najveći doprinos obrazovnom sustavu i svojim djelom *Velika didaktika* izazvao mnogobrojne promjene. Posvećivao je veliku pozornost odgoju i obrazovanju jer ih je vidio kao osnovne pokretače društvenih reformi i kao način da se dođe do blagostanja svih ljudi. Smatrao je da svim ljudima treba biti omogućeno obrazovanje bez obzira na društveni položaj i spol. Komensky je osmislio sustav školovanja i njegova osnovna ideja do današnjega dana nije pretrpjela neke veće promjene. Škola u kojoj postoji učionica sa školskim zvonom, razredima i nastavnim planom i programom rezultat je rada Komenskog (Suzić 2003: 111).

Može li obrazovanje zaista promijeniti društvo pitanje je koje je aktualno i danas. Teorija ljudskog kapitala, koja je bila popularna početkom druge polovice dvadesetog stoljeća, zastupala je stajalište da je ulaganje u obrazovanje način da se postigne ekonomski i društveni napredak. Međutim, radikalni studentski pokreti u Velikoj Britaniji, Kanadi, SAD-u, Francuskoj i Zapadnoj Njemačkoj poljuljali su to općeprihvaćeno mišljenje. Studentski pokreti su propali, ali su sedamdesetih godina bile sve prisutnije ideje da obrazovanje ne može promijeniti društvo, nego da je njegova funkcija reproducirati postojeće društvene strukture. Ta dva suprotstavljena stava o vezi između društva i

obrazovanja prisutna su i danas i ovise često o ekonomiji. Oni koji su isticali važnost obrazovanja svoje su stavove potkrjepljivali oživljavanjem ekonomije, a u vrijeme ekonomskih kriza zastupljeniji su bili suprotni stavovi. Tako je krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina nastupila kriza koja je prouzročila smanjenje javne potrošnje. Samim tim, ulagalo se manje u obrazovanje i ponovno su oživjele ideje da se smanjenje nejednakosti „može postići samo radikalnim reformama društveno-ekonomskih struktura“ (Koković 1994: 112–114). Tako u *Djetetu u vremenu* McEwan ističe:

Neprimjetno je iščeznula ideja da bi s bolje obrazovanom populacijom rješavanje problema bilo lakše. Propala je zajedno s općim načelom da će život u cjelini biti bolji za sve veći broj ljudi i da je odgovornost vlasti da postavi scenu za ostvarivanje potencijala i sve većih mogućnosti.³ (McEwan 1992: 33)

Stephena Lewisa, jednom prilikom kad je bio dijete, majka je uspjela „naterati“ da zaspi i tada shvaća da je san nešto što se može kontrolirati. Tada se zapitao što još ljudi mogu staviti pod svoj utjecaj i kontrolu (McEwan 1992: 85). *Dijete u vremenu* upoznaje nas s društvom koje je u dubokoj krizi, u kojem odgoj i obrazovanje služe za manipulaciju i indoktrinaciju. Istinski odgoj mora se razlikovati od manipulacije i indoktrinacije. U *Ribarima ljudskih duša* Šušnjić definira ta dva pojma:

Indoktrinacija je svako plansko, sustavno i kontrolirano širenje ideologije vladajuće klase – kojom ona prikriva, opravdava i ojačava svoju društvenu moć i političku vlast – kako bi mlade generacije, preko odgojno-obrazovnog sustava, usvojile tu ideologiju kao vlastiti sustav interpretacije, orijentacije i akcije, ne osjećajući potrebu za drugačijim pogledom na svijet. [...]

Manipulacija se može odrediti kao smišljen, sustavan i kontroliran postupak ili skup postupaka pomoću kojih manipulator, koristeći se simboličkim sredstvima, u za njega pogodnim psihosocijalnim uvjetima, odašilje u masu, preko sredstava komunikacije, određene poruke, s namjerom da utječe na uvjerenja, stavove i ponašanje velikog broja ljudi, tako da bi se oni,

³ The idea that the more educated the population the more readily could its problems be solved had quietly faded away. It belonged with the demise of a more general principle that on the whole life would get better for more and more people and that it was the responsibility of governments to stage-manage this drama of realised potential, widening possibilities.

u stvarima o kojima ne postoji opća suglasnost, a za koje su životno zainteresirani, usmjerili prema uvjerenju, stavovima i vrijednostima manipulatora, a da toga nisu ni svjesni. (Šušnjić 2008: 41–42)

Želja za vlašću obilježila je povijest, ali za razliku od nekadašnjih autoritarnih vladara, suvremeni vladari ne porobljavaju tijelo, već dušu. Današnju vlast ne zanima samo što podanici rade, već i što misle. Izbjegavaju primjenu fizičke sile, već radije biraju kroititi ljudsku svijest po svojoj volji koristeći se „silom bez nasilja“ (Šušnjić 2008: 7–8).

McEwanova Britanija u *Djetetu u vremenu*

Slika kojom McEwan započinje roman ilustrira društvo i vlast koji su slijepo okrenuti isključivo sebi i svojim potrebama. Broj vozila na ulicama je toliki da izaziva kolaps u prometu dvaput dnevno, ali unatoč tome u vozilima se nalazi samo po jedna osoba, a subvencioniranje javnog prijevoza doživljava se kao negiranje individualnih sloboda (McEwan 1992: 8). Potrebe nekih pojedinaca u društvu su iznad potreba zajednice, koliko god imale loše posljedice za sve. Ono što nam odmah govori da se radnja događa u nekom drugom, budućem vremenu jesu prosjaci koji moraju imati dozvole za prosjačenje i kojima je dopušteno obavljati svoju djelatnost samo u određenim dijelovima grada, nikako ne u grupama i bez zadržavanja na jednome mjestu. Imaju svoje crne posude i obilježeni su svijetlim bedževima (McEwan 1992: 9). Ti svijetli bedževi asociraju na nacističko obilježavanje Židova. Prosjaci nisu više ljudi, oni su stupanj niže od toga, baš kao što su to bili Židovi u Trećem Reichu. Najugroženija socijalna grupa prepuštena je sama sebi, dopušteno joj je djelovanje u društvu u točno određenim okvirima, bez pomoći države.

Na svakom koraku uočava se propadanje društva. U supermarketu jasno se razlikuju dvije socijalne grupe koje su toliko drukčije da djeluje kao da pripadaju različitim nacijama ili plemenima. Ljudi se jasno razdvajaju na one koji imaju i na one koji imaju manje. Razlikuju se po robi koju kupuju, izgledu i društvu. Točno se zna tko gdje pripada i tko je odakle došao, dolaze li iz lijepih kuća ili iz blokova nebodera (McEwan 1992: 18). Stephenov otac, pri posjetu bolesnoj sestri koja živi u Londonu, zaprepašten je promjenama koje su se dogodile u razdoblju od deset godina. Sve vidljivije siromaštvo, agresivnost prosjaka i prljavština na ulicama podsjećaju Stephenova oca više na Daleki istok nego na zemlju čiji je građanin (McEwan 1992: 215). Ono što čudi je nedostatak volje i želje da se bilo što promijeni. McEwan opoziciju

opisuje kao oslabljenu (McEwan 1992: 217), a ljudi odgovorni za takvo stanje i dalje neprikosnoveno vladaju.

Stephen pripada grupi građana koji žive bolje od većine. Nakon završenog studija Engleskog jezika i književnosti, postao je pisac dječjih knjiga, sasvim slučajno, kako on to sam kaže, „uslijed administrativne greške“ (McEwan 1992: 32). Stephen je izbjegao sudbinu neuspješnog čovjeka pukim slučajem. Njegovi prijatelji, oni koji su imali sreće da se uopće zaposle, postali su profesori engleskog, čistači ili taksisti. Posao profesora nije cijenjen jer se obrazovnom sustavu ne pridaje veliko značenje. Planira se snižavanje godina do kojih je pohađanje nastave zakonska obaveza (McEwan 1992: 32–33). U školama koje se nalaze u siromašnijim dijelovima grada čak dvije trećine jedanaestogodišnjaka je nepismeno. Škole se prodaju privatnim investitorima (McEwan 1992: 27). Stephenu je odbojna ideja da radi kao profesor, iako mu je u nekom trenutku života to bio jedan od privlačnijih životnih poziva. Nekada mladi ljudi s mnogo ideja i želja postali su neostvareni pojedinci za koje sustav nema razumijevanja, a ni sluha da tu energiju pretvori u nešto konstruktivno, već naprotiv, ta energija se guši i podriava teškoćama svakodnevnice. McEwan objašnjava nezainteresiranost države za rješavanje bitnih problema: „Sada su zaduženja Vlade bila pojednostavljena, pročišćena: održavanje reda, i obrana države od neprijatelja“⁴ (McEwan 1992: 33). Siromašni nisu briga države, trebaju se oslanjati isključivo na sebe (McEwan 1992: 46–47). Jedna Stephenova prijateljica postala je registrirani prosjak i on se užasava mogućnosti da bi je mogao sresti na ulici jednoga dana (McEwan 1992: 33). Stephen izigrava sustav i uspijeva opstati u njemu, ali ne svojim trudom i zaslugom, nego posljedicom različitih situacija na koje on sam nije imao veliki utjecaj. Polazi mu za rukom osigurati svojoj obitelji bolji život, ali McEwan se poigrava pojmom uspjeha u društvu koje njeguje iskrivljene vrijednosti jer Stephen nije izravno zaslužan za to, nego je sve puki slučaj, administrativna greška. U takvom svijetu nema mjesta za ljude kao što su Stephenovi prijatelji i kolege.

McEwan se bavi autoritarnim društvom i odnosima između sustava i pojedinca, između javnog i privatnog, individualne slobode i javnog interesa, opisujući navodno sastavljanje priručnika za odgoj djece, koji je naručila Vlada, u jednom od mnogobrojnih pododbora. Pored Službenog odbora za brigu o djeci, postoji četrnaest pododbora tog tijela, a njihova je stvarna funkcija, po

4 Now governmental responsibilities had been redefined in simpler, purer terms: to keep order, and to defend the State against its enemies.

nekima, da ispunjavaju najrazličitije želje i zahtjeve različitih interesnih grupa, od proizvođača odjeće za djecu do proizvođača igračaka. McEwan ironično ističe: „Rijetke su interesno-utjecajne skupine koje su uskratile svoje usluge“⁵ (McEwan 1992: 11). Stephen je pristao biti član Pododbora za pisanje i čitanje nakon što se njegov prijatelj, Charles Darke, iznenada povukao iz javnog života i zamolio Stephena da ga zamijeni. Ipak, čini se da biti član i nije tako teško: „Svi su bili u nekom pododboru. Čak i Stephen Lewis...“⁶ (McEwan 1992: 11). To što je pisac dječjih knjiga i prijatelj uglednog političara čini se da je dovoljna kvalifikacija da bude na tom mjestu, iako je riječ o čovjeku koji se još oporavlja od gubitka kćeri, koji provodi dane utapajući tugu u alkoholu, koji se koristi sastancima da bi se izgubio u svojim mislima (McEwan 1992: 12–13). „Omiljena zanimacija premijera/premierke“⁷ (McEwan 1992: 11), koja treba doprinijeti stvaranju budućih podobnih građana, čini se kao ispunjavanje formalnosti. Sastanci pododbora djeluju beskorisno i besmisleno, a takvi su i njihovi zaključci da djeca prebrzo rastu i da ne vole sapun i vodu, ili da će dječaci uvijek biti nestašni (McEwan 1992: 13). Na jednom od sastanaka pojavljuje se čovjek koji zastupa stav da djeca trebaju početi učiti čitati tek nakon što napune jedanaest ili dvanaest godina. Stephen uhvati sebe kako svesrdno brani stav da djeca trebaju početi čitati između pete i sedme godine zato što je to standardna praksa, a i zato što je zarađivao za život zahvaljujući djeci koja čitaju njegove knjige. McEwan opisuje njegovo izlaganje na sljedeći način: „Iznosio je argumente kao političar, kao ministar, strastveno, naizgled bez ikakvog osobnog interesa.“⁸ (McEwan 1992: 99). Stephen je svjestan koliko je odgoj podložan različitim utjecajima i koliko svaka generacija misli da je pronašla pravu formulu za stvaranje savršenog čovjeka. Tako, odgoj se može lako zloupotrijebiti, baš kao što su Stephenovi argumenti vješto skrivali njegove osobne motive. Christina Hardyment u predgovoru u *Savršenoj dojenčadi* ističe koliko je nerazumna takva praksa: „Govoriti majkama i očevima kako da odgajaju svoju djecu putem knjiga vjerojatno je jednako besmisleno kao kada biste naručili umjetne zube poštom nadajući se da će vam odgovarati.“⁹ (Hardyment 2007:12)

Svako poglavlje *Djeteta u vremenu* počinje odlomkom iz Vladina priručnika za odgoj djece i tako se postupno upoznajemo s njegovim sadržajem.

5 Few among the opinion-forming classes declined their services.

6 Everyone was on a sub-committee. Even Stephen Lewis...

7 A pet concern of the Prime Minister's. Rod premijera ili premijerke nije poznat.

8 He was arguing like a politician, a Government Minister, passionately, seemingly innocent of self-interest.

9 Telling mothers and fathers how to bring up their children in books is arguably as silly as sending false teeth through the post and hoping that they will fit.

Naziv naručenog priručnika je *Odobreni priručnik za odgoj djece* (*The Authorised Childcare Handbook*). Sam naslov priručniku daje samoproklamirani autoritet i moć. U *Ribarima ljudskih duša* Đuro Šušnjić objašnjava značenje riječi i njihov utjecaj: „Pomoću riječi može se vladati masama, a da one to ne znaju, i zbog toga kontrola jezika ima prvorazredno značenje za one koji drže vlast“ (Šušnjić 2008: 69). Priručnik crpi svoju moć iz same činjenice da je objavljen pod okriljem države. Pojedincima i grupama teže je kritički analizirati sadržaj poruke ako je ona upućena od strane nekog autoritativnog izvora zato što se vrednuje „ne samo ono što netko kaže nego i tko to govori“ (Šušnjić 2008: 59).

Savjeti u priručniku djeluju grubo, hladno i proračunato. Djeca se promatraju kao „najslabiji članovi društva“, a djetinjstvo kao izmišljena kategorija (McEwan 1992: 113). Priručnik savjetuje očevima da ne sudjeluju u svakodnevnoj brizi oko djeteta jer tako gube svoj autoritet, ističući da su najbolji očevi oni koji su distancirani od svoje djece jer ih tako pripremaju za ono što ih čeka u životu (McEwan 1992: 60). Otac treba biti figura koje se dijete boji i prema kojoj ne osjeća bliskost. Dijete se uči kakav odnos treba imati prema autoritetu jer se odnos prema obitelji preslikava na odnos prema državi: „... ljubav i poštovanje koje osjećamo prema svom domu početak su najveće odanosti naciji“¹⁰ (McEwan 1992: 84). Ta vrsta autoriteta može se opisati kao iracionalna. Šušnjić objašnjava razliku između iracionalnog i racionalnog autoriteta:

Racionalni autoritet zasniva se na znanju, iracionalni na moći. Racionalni autoritet se vrednuje po onome što kaže, iracionalni po onome tko govori. Prvi nas uči, drugi nas plaši. Prvi je moćan onoliko koliko nas je učinio razumnim, drugi je moćan onoliko koliko je moćan strah od njega u nama samima. (Šušnjić 2008: 59)

Djeca su predstavljena kao bića koja su u srži sebična, programirana samo za opstanak (McEwan 1992: 188). Nazivaju se najbitnijim resursom i uspo-ređuju se s ugljenom ili nuklearnom energijom (McEwan 1992: 249). Djeca su tako svedena na objekte koji trebaju poslužiti svojoj svrsi. Djetinjstvo je objašnjeno kao bolest koju treba prevladati odrastanjem (McEwan 1992: 216). Naslovi poglavlja, kao što su *Prevladati adolescenciju*, *Sigurnost u pokornosti*, *Dječaci i djevojčice – živjela razlika* ili *Tri muhe jednim udarcem*,¹¹ nagovješću-

10 ... from love and respect for home we derive our deepest loyalties to nation.

11 ‘Adolescence Overcome’, ‘Security in Obedience’, ‘Boys and Girls – vive la différence’, or ‘A Sound Smack Saves Nine’.

ju čitatelju kakav je sadržaj priručnika (McEwan 1992: 195). Uloga obitelji je stvoriti poslušne građane koji nikad ne trebaju preispitivati autoritet, sebičnog pojedinca koji za svaki svoj postupak treba očekivati trenutačnu, osobnu korist, a altruizam je nešto što ne treba poticati kod djece pod svaku cijenu:

U prošlosti se previše zahtijevalo od roditelja koji su bili ohrabrivani da usade u svoju djecu altruizam pod svaku cijenu. Poticaji, na kraju krajeva, čine osnovu naše ekonomske strukture i, naravno, oblikuju naš moral; ne postoji nijedan razlog na ovom svijetu zašto dobro odgojeno dijete ne bi imalo skriveni motiv.¹² (McEwan 1992: 149)

Stephenov otac sumnja da je priručnik već napisan, a da mnogobrojni pododbori služe kao paravan. Ispostavlja se da je u pravu. Stephena iznenada posjećuje Harold Morley, kojeg je upoznao na jednom od sastanaka pododborara. On mu pokazuje već sastavljeni priručnik u trenutku kad Službeni odbor još uvijek prikuplja izvješća svih četrnaest pododborara. (McEwan 1992: 196). Priručnik je sastavljen odavno, a sastavili su ga Stephenov prijatelj Charles Darke i premijer/premijerka osobno.

Charles Darke je tipičan uspješan član društva. Budući da se kao mlad poslovni čovjek istaknuo u nekoliko različitih poslovnih poduhvata, odlučuje postati političar iz osobnih interesa. Opredjeljuje se za Konzervativnu stranku iz jednostavnog razloga: oni su na vlasti i najvjerojatnije će na vlasti i ostati. Charles nema nikakva uvjerenja, on je prije svega uspješan menadžer. Mogao bi jednako dobro zastupati bilo koji stav (McEwan 1992: 45). Za njega je politika igra, izazov, a ne donošenje odluka koje utječu na mnogobrojne ljudske sudbine i mijenjaju državu. Opisujući autoritarnu ličnost Šušnjić ističe:

Što je autoritarnija ličnost, to je vjerojatnije da će ona nastojati priključiti se ne onoj grupi za koju smatra da se njezine norme, vrijednosti i ideologija slažu s njezinim očekivanjima, već prije svega grupi koja je moćna ili koja ima priliku postati moćna. Nemajući snagu u sebi, oni ju nalaze u snažnoj grupi. Slabe ličnosti čine jaku grupu. (Šušnjić 2008: 87)

12 In the past, too much has been demanded of parents who have been exhorted to inculcate altruism in their children at all costs. Incentives, after all, form the basis of our economic structure and necessarily shape our morality; there is no reason on earth why a well-behaved child should not have an ulterior motive.

Šušnjić također tvrdi da autoritarne ličnosti imaju potrebu upravljati drugima, ali i da njima bude upravljano (Šušnjić 2008: 87). Tako se Charles slijepo pokorava premijeru/premierki. Charles je miljenik glavne osobe u državi koja javno propagira obiteljske vrijednosti. Ta naklonost prerasta u zaljubljenost usprkos tome što je Charles oženjen i mnogo mlađi muškarac (McEwan 1992: 227). Ono što intrigira je činjenica da čitatelju do kraja ostaje nepoznato je li premijer muškog ili ženskog spola jer nije dopušteno isticanje roda pri obraćanju premijeru ili premierki ili pričanja o njemu/njoj. Lik premijera ili premierke ima potencijalna dva lica. Ta dvoličnost simbolizira prevrtljivost i neiskrenost državnih službenika prema građanima. Sve je nedorečeno, dvosmisleno i prikriveno (Slay 1996: 127). Iz želje da sazna što više o Charlesu, premijer/ka nalaže njegovo praćenje i tako se saznaje za Charlesovu morbidnu fascinaciju djetinjstvom i njegove čudne fantazije koje mu ispunjavaju prostitutke koje nude tu vrstu usluga. Charles je svjestan da je predmet obožavanja i osjeća odbojnost prema premijeru/premierki zbog toga. Ali, Charles je vođen željom da zadovolji svog nadređenog i sudjeluje u pisanju priručnika. On je opsjednut djetinjstvom, ali ipak pomaže u sastavljanju priručnika u kojem se djetinjstvo opisuje kao izmišljena kategorija. Te dvije sukobljene suprotnosti dovode Charlesa do toga da se psihički svede na dječaka. On bježi od problema skrivajući se od njih u bezbrižnosti djetinjstva.

Javnost saznaje istinu o cijelom projektu postupno preko jedinih novina koje nisu pod kontrolom vlasti (McEwan 1992: 216). Ipak, ta vijest gubi na značenju uslijed savršene manipulacije informacijama. Monopol nad informacijama je izvor društvene moći jer onemogućuje da se drukčije mišljenje čuje, a samim tim i da postoji (Šušnjić 2008: 50). Kopije priručnika prosljeđene su redakcijama različitih novina koje ga dočekuju s oduševljenjem. Neuvjerljiva su objašnjenja o razlozima postojanja takvog priručnika prije završetka izvješća, a lakoća kojom se potencijalni skandal pretvara u uspjeh Vlade ilustrira nekritičnost građanstva i njegovo slijepo vjerovanje u ono što čuju. Autori priručnika ostaju anonimni. Roditelji će primjenjivati savjete iz priručnika iako ne znaju ni tko ih je sastavio. Djeluje apsurdno da su priručnik napisale dvije osobe koje nemaju djecu i koje su emotivno rastrgane i nezrele (Noakes, Reynolds 2002: 65).

Premijer/ka se naziva roditeljem nacije (McEwan 1992: 101). I zaista, cijela se nacija ponaša kao dijete koje je savršeno zadovoljno stanjem u kojem mu netko govori kako da živi i misli. Šušnjić objašnjava takvo ponašanje kao zamjenu za osobnu odgovornost:

Oni nemaju povjerenja u sebe, i baš zato padaju pod utjecaj drugih; oni ne traže smisao svog života; oni radije idu za tuđim riječima nego za svojim mislima; oni se brzo naviknu misliti tuđim glavama, kao što bi se navikli koračati tuđim nogama; oni sami nemaju ideja, ali su spremni služiti bilo kakvoj ideji... Traženje autoriteta koji preuzima od pojedinca teret autentične odgovornosti omogućuje da se ovaj na neki način vraća na stupanj djetinjastog ponašanja. (Šušnjić 2008: 88)

Građani su *ušuškani* u lažni osjećaj bezbrižnosti dok prate novi kanal, sponzoriran od strane Vlade, koji pušta isključivo kvizove, zabavne emisije i kontakt programe. Publika u tim emisijama, baš kao i građani u stvarnom životu, dopušta da bude izmanipulirana. Stephen osjeća mržnju i gađenje dok promatra nasmijana lica koja plješču i smiju se kad im je rečeno. Stephen se pita:

Je li uopće iznenađenje što svijetom upravljaju moroni kad su na glasačkim mjestima ove iznurene duše, ovaj obični „narod“ – izraz kojim su se često koristili voditelji – ova dječica koja žude ni za čim drugim nego da im netko govori kada da se smiju.¹³ (McEwan 1992: 150–151)

Njihovim emocijama upravlja netko drugi, a ne oni sami, te stoga podsjećaju na naivnu, poslušnu djecu. Takvom djecom lako je upravljati, reći im što da rade, kako da misle, za koga da glasaju, što da kupe. Kant objašnjava prosvijećenost tako što je uspoređuje s punoljetnošću:

Prosvijećenost je čovjekov izlaz iz maloljetnosti za koju je sam kriv. Maloljetnost je nesposobnost služenja vlastitim razumom bez nečijeg vodstva... Oni staratelji, koji su bili tako ljubazni da preuzmu vrhovni nadzor nad ljudima, već vode brigu o tome da najveći dio ljudi korak u punoljetnost smatra ne samo tegobnim nego i vrlo opasnim. Nakon što su prvo zaglupili svoju stoku i brižljivo spriječili da se ova mirna stvorenja ni slučajno ne usude napraviti makar i jedan korak izvan šetalice u koju su ih zatvorili, oni im poslije toga stalno ukazuju na opasnost, koja im prijete ako pokušaju hodati samostalno. Svakom pojedincu je, dakle, teško osloboditi se maloljetnosti koja je postala skoro

13 Was it any surprise the world was led by morons with these enfeebled souls at the ballot box, these ordinary 'folk' – a word much used by the hosts – these infants who longed for nothing more than to be told when to laugh.

njegova priroda. Čak ju je i zavolio i sada zaista nije sposoban poslužiti se vlastitim umom, jer mu nikad nije bilo dopušteno da to pokuša. (Kant 2002: 7–9)

Cilj vlasti u *Djetetu u vremenu* i jest da ljudi ostanu u stalnom stanju maloljetnosti, na razini djece koja žele da im netko govori što da rade. Djetinjstvo i potraga za izgubljenim djetetom jesu teme koje povezuju cijeli roman. Potraga za izgubljenim djetetom događa se na više razina: kao potraga za izgubljenom Kate i kao potraga za izgubljenim djetetom u svima nama (Slay 1996: 122). Odrasle ljude McEwan naziva bivšom djecom (McEwan 1992: 9), a činjenica koju odrasli često zaborave, jest da su i oni nekada bili djeca. Dijete u nama, dio sebe koji svaki čovjek treba sačuvati, jest dio ličnosti koji će nam omogućiti da se prepustimo trenutku, da s uživanjem i ogromnom energijom doživimo stvari koje nas okružuju. Kada se Stephen sjeti s kakvom je energijom i radošću gradio zamak od pijeska sa svojom ženom i kćeri jednog sasvim običnog dana, on shvaća veliku životnu istinu: kada bi s takvim elanom, energijom i potpunom predajom sadašnjem trenutku radio sve stvari u životu, bio bi sretan čovjek nevjerojatnih moći (McEwan 1992: 129–130). To je ono što odrasli mogu naučiti od djece ukoliko su kao odrasli ljudi to zaboravili. Slavljenje dječjeg pogleda na svijet u oštrom je kontrastu s pogubnim regresivnim stanjem u koje zapada Charles. Charlesova želja da ni o čemu više ne odlučuje, da se povuče iz svijeta odraslih, koji je pun izazova, ekstremni je oblik onoga što većina građanstva sebi dopušta. Thelma, Charlesova žena, pokušava Stephenu objasniti potrebu svog muža da napusti svijet odraslih: „Želio je sigurnost djetinjstva, bespomoćnost, pokornost, i slobodu koja dolazi s tim, slobodu od novca, odluka, planova, zahtjeva.“¹⁴ (McEwan 1992: 243) Erich Fromm u *Bijegu od slobode* uspoređuje odrastanje sa slobodama koje su pojedinci postupno ostvarivali kroz povijest. Tako, dijete shvaća da odrastanjem dobiva slobodu od svojih roditelja, ali istovremeno postaje nezaštićeno u svijetu koji je pun opasnosti (Fromm 1986: 26). U djetetu se stvara osjećaj straha i nesigurnosti. Novostečena sloboda nosi breme odgovornosti. Fromm uviđa sličnost u razvoju pojedinca i razvoju čovječanstva:

Uviđamo da proces sve većeg ljudskog oslobađanja ima ono isto dijalektičko svojstvo koje smo zapazili u procesu razvoja pojedinca. S jedne strane, to je proces stalnog jačanja i integracije, ovladavanja prirodom, jačanja moći razuma i razvijanja i solidarnosti s drugim ljudskim bićima. Ali ta sve veća individualnost znači sve veće izdvajanje, nesigurnost, te, na taj način,

14 He wanted the security of childhood, the powerlessness, the obedience, and also the freedom that goes with it, freedom from money, decisions, plans, demands.

sve veću čovjekovu nedoumicu o njegovoj ulozi u svijetu, o značenju njegovog života, a time i njegov sve veći osjećaj da je kao pojedinac nemoćan i beznačajan. (Fromm 1986: 30)

Fromm objašnjava da je autoritarizam jedan od mehanizama bijega. Tako, čovjek odustajanjem od svoje slobode postaje dio neke veće grupe i na taj način dobiva sigurnost za kojom vapi (Fromm 1986: 103).

Građani u *Djetetu u vremenu* dopuštaju da budu izmanipulirani, da ne preispituju odluke koje im se nameću, da budu u stanju trajnog djetinjstva, dok premijer/ka predstavlja roditelja nacije. Bježanje od bremena odgovornosti i velikih odluka koje donose odrastanje i individualizam nije i ne može biti rješenje nijednog problema. Koliko je pogubno takvo nezrelo ponašanje McEwan ilustrira Charlesovom smrću – Charles, zapravo, umire iz djetinjeg inata, zbog razdora koji je postojao u njemu i zbog nedostatka snage da se izbori za svoje ja.

Potruga za djetetom završava rođenjem Stephenova i Julieina djeteta. Rođenje djeteta pruža nadu, izlaz iz naizgled bezizlazne situacije. Gubitak je i dalje stvaran, nije manje bolan, ali postoji mogućnost da se stvori novi život, nova sreća, da se nesretne okolnosti promijene. Ljubav koja stvara spone između ljudi može mijenjati živote, ali možda i svijet u cjelini. Bol i patnje kroz koje prolaze Stephen i Julie mogu se usporediti s patnjama kroz koje prolazi cijelo društvo, pa tako njihov pomak iz takve situacije simbolizira mogućnost preokreta i za cijelo društvo (Malcolm 2002: 106, 109).

Zaključak

Odgoj i obrazovanje mogu imati različite uloge: razvoj ljudskih kvaliteta koje su potrebne za daljnji napredak društva kao cjeline ili da služe kao mehanizam kontrole i indoktrinacije pojedinaca. McEwan uspješno ilustrira kako bez dobrog obrazovanja ne može postojati demokracija u pravom smislu te riječi. Kada su ljudi neobrazovani i neobaviješteni, njima je lako upravljati. Da bi pojedinac mogao opstati u svijetu i svjesno donositi odluke u svoju korist i u korist društva, mora razumjeti društvene procese. Pravo na obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava i uskraćivanje obrazovanja izravno utječe na stupanj razvijenosti demokracije.

U *Djetetu u vremenu* obrazovanje je u potpunosti obezvrijeđeno. Ono povećava razlike između bogatih i siromašnih i čini gotovo nemogućim da pojedinac napreduje ako nema financijskih mogućnosti da plati svoje obra-

zovanje. Njegova osnovna funkcija nije stvaranje određene vrste građanina, nego je tu da osigura društvene nejednakosti i da održi trenutačnu raspodjelu moći i, samim tim, da veći dio stanovništva bude poslušan, jer je u bezizlaznoj situaciji i jer mu se onemogućuje napredak, osobno usavršavanje i osposobljavanje za rad koji mu pruža egzistencijalnu sigurnost. Odgoj postaje glavni mehanizam socijalne kontrole. Obitelj kao društvena jedinica postaje pogon za proizvodnju pokornih pojedinaca koji se uče da nekritički prihvaćaju norme sredine i da djeluju isključivo radi osobnih, trenutačnih interesa. McEwan uspješno sagledava dalekosežne posljedice takvog pristupa odgoju i obrazovanju djece – surovo društvo u kojem manjina upravlja većinom koja je sve siromašnija u materijalnom i duhovnom smislu. U tako uređenom društvu nema dijaloga ni suprotstavljenih stavova, već samo interesa bogatih i utjecajnih i pokornost tihe većine. McEwan problematizira ideju da odgoj bude nametnut s neke više instance roditeljima stavljajući na znanje da interesi pojedinaca ne moraju nužno biti interesi društva u cjelini. Nametanje obrasca od strane moćnih pojedinaca po kojemu treba funkcionirati intima tolikog broja obitelji pokazuje se kao apsurdna i opasna. Ulaskom države u intimu obitelji podriva se sloboda pojedinca na prikriven način – djeca se uče pokornosti i slijepom poštivanju autoriteta jačega bez preispitivanja opravdanosti raspodjele moći u društvu.

Odgoj i obrazovanje osnovne su pokretačke snage u svakoj državi jer oblikuju njezinu budućnost, njezine buduće građane, nositelje različitih funkcija u tom sustavu. Jaki pojedinci čine jako društvo. Manipulacija odgojem i obrazovanjem radi interesa malobrojnih razara društvo. McEwan uspješno predviđa sve anomalije takvog društva i na taj način podsjeća na važnost odgoja i obrazovanja te upozorava na posljedice ukoliko se ono zanemari i podredi tuđim interesima.

Literatura

- Durkheim, Emile. 1981. *Vaspitanje i sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fromm, Erich. 1986. *Bijeg od slobode*. Zagreb: Naprijed.
- Haffenden, John. 1985. *Novelists in Interview*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Hardyment, Christina. 2007. *Dream Babies: Three Centuries of Good Advice on Child Care*. London: Frances Lincoln.
- Kant, Immanuel. Foucault, Michel. Habermas, Jurgen. 2002. *O prosvjećenosti*. Novi Sad: Kulturno-prosvetna zajednica Vojvodine.

Koković, Dragan. 1994. *Sociologija i obrazovanje: društvo i edukacijski izazovi*. Novi Sad: Matica srpska.

McEwan, Ian. 1992. *The Child in Time*. London: Vintage Books.

Malcolm, David. 2002. *Understanding Ian McEwan*. Columbia: University of South Carolina Press.

Noakes, Jonathan. Reynolds, Margaret. 2002. *Ian McEwan: the Essential Guide*. London: Vintage.

Slay, Jack Jr. 1996. *Ian McEwan*. New York: Twayne Publishers.

Suzić, Nenad. 2003. *Sociologija obrazovanja*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Šušnjić, Đuro. 2008. *Ribari ljudskih duša* Beograd: Čigoja štampa.

EDUCATION AND UPBRINGING AS A MEANS OF MANIPULATION IN THE AUTHORITARIAN SOCIETY IN IAN MCEWAN'S *THE CHILD IN TIME*

Summary

Milica RAĐENović

Faculty of Legal and Business Studies
Bulevar oslobođenja 76, 21 102 Novi Sad, Serbia
radjenovic.mi@gmail.com

This paper analyses the role of education and upbringing in the authoritarian society in McEwan's *The Child in Time*. The manipulation of upbringing and education allows covert encroaching on the family intimacies and the individual freedoms, altering the society and its set of values according to the wishes and desires of a small group of people who have power in their hands. McEwan uses the pervasiveness of upbringing as a social phenomenon to give a perfect insight into one society and its ideals. Upbringing has a key role in indoctrination and in forming the individual's attitude toward authority. By describing the making of the alleged handbook for upbringing, which was commissioned by the Government, McEwan deals with the relationships between the system and the individual, between public and private, between individual freedoms and public interest.

Keywords: Democracy, family, individual, indoctrination, system